

Vakıflar Dergisi

Yıl: Haziran 2021 • Sayı: 55

Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları

VAKIFLAR DERGİSİ

Yıl: Haziran 2021 - Sayı: 55 - Hakemli Dergidir. Haziran ve Aralık olmak üzere yılda iki kez yayınlanır

Sertifika No: 16651

ISSN: 1011-7474

e-ISSN: 2564-6796

Vakıflar Dergisi TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı ve EBSCO veritabanı tarafından taranmaktadır.

Sahibi

Vakıflar Genel Müdürlüğü Adına
Burhan Ersoy

Yayın Koordinatörü

Rifat Türker

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Mevlüt Çam

Yayın Yönetmeni

Mehmet Kurtoğlu

Teknik Editör

Hasan Demirtaş

Yayın ve Editör Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Halit Çal	Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin Çınar	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Metin İzeti	Tetova Devlet Üniversitesi
Prof. Dr. Yılmaz Kurt	Ankara Üniversitesi (Emekli)
Prof. Dr. Kayhan Orbay	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice Oruç	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Öz	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Miyase Koyuncu Kaya	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Dr. Murat Yılmaz	Cumhurbaşkanlığı Sosyal Politikalar Kurulu

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Muhamed M. Arnaaod	The World Islamic Sciences and Education University /Ürdün
Prof. Dr. Fahameddin Başar	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Bulut	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Murat Çizakça	KTO Karatay Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Géza Dávid	Institute of Oriental Studies / Macaristan
Prof. Dr. Abdülkadir Dündar	Ankara Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Akif Erdoğan	Ege Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Seyfettin Erşahin	Ankara Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Süreyya Faroqhi	Bilgi Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Khalifa Hammache	Emir Abdelkader University / Cezayir
Prof. Dr. Mefail Hızlı	Uludağ Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Adnan Kadric	University of Sarajevo / Bosna Hersek
Prof. Dr. Mustafa Kara	Uludağ Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Ziya Kazıcı	Marmara Üniversitesi (Emekli) / Türkiye
Prof. Dr. Bilal Kemikli	Uludağ Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Zekeriya Kurşun	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Heath W. Lowry	Bahçeşehir Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. İbrahim Numan	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak	TOBB Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. İlber Ortaylı	MEF Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Suphi Saatçi	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Haşim Şahin	Sakarya Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Hüsrev Subaşı	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Ali Ünal	Pamukkale Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Eugenia Kermeli Ünal	Hacettepe Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Bahaeddin Yediyıldız	Hacettepe Üniversitesi (Emekli) / Türkiye
Prof. Dr. Musa Yıldız	Gazi Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Ali Yılmaz	Uşak Üniversitesi / Türkiye
Dr. Mevludi Arslan	Hırvatistan Meşihati Başkan Yardımcısı / Hırvatistan
Dr. Nazif Öztürk	Vakıflar Genel Müdürlüğü (Emekli) / Türkiye
Dr. Vedat Şahiti	Kosova Baş Müftülüğü / Kosova

Dergimize gönderilen yazılar, önce yayın kurulunca incelenir ve uygun bulunanlar, değerlendirilmek üzere alanında çalışması ile tanınmış iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Dergide çıkan yazılar kaynak gösterilerek iktibas edilebilir. Yayınlanan yazı, belge ve fotoğrafların her türlü hukuki mesuliyeti yazarına aittir.

Yazışma Adresi

T.C.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı

Atatürk Bulvarı No.:10 06050 Ulus / Ankara / Türkiye

Tel: (0312) 509 60 00 - Faks: (0312) 324 47 22

e-posta: vakiflardergisi@vgm.gov.tr web: www.vgm.gov.tr - https://dergipark.org.tr/tr/pub/vakiflar

TAKDİM

Vakıflar Genel Müdürlüğümüz dünyadaki gelir eşitsizliğini, adaletsizliği, merhametsizliği görerek bu yılki vakıflar haftası konusunu “şefkat ve merhamet” teması olarak belirlemiş ve kutlamıştır. Varoluş mantalitesini adalet, şefkat, merhamet gibi ilkeleri üzerine inşa eden İslam medeniyetinde vakıflar bu anlayışın nirengi noktası, temel taşıdır. Şefkat ve merhamet teması üzerine kutladığımız vakıflar haftasında; yalnızca vakfın bu boyutu üzerinde durulmamış aynı zamanda dünyadaki adaletsizlik ve merhametsizliğin çaresinin vakıf ruhuyla yeniden bulunacağına işaret edilmiştir.

Adalet insanlar arasında düzeni sağlarken, merhamet ve şefkat toplumun yardımlaşma, birbirine hayır ve güzellikte bulunma duygusunu geliştirmiştir. Adaleti mülkün temeli gören İslam medeniyeti, şefkat ve merhametle toplumsal dayanışmayı sağlamış, özellikle vakıf kurumuyla hayır, hasenat, güzellik, merhamet ve şefkat gibi güzel hasletlerin yayılmasını sağlamıştır. Adalet ve merhamet Allah’ın sıfatlarından olduğundan dolayı Müslüman için bunların manevi anlamı ve önemi vardır. Peygamberimiz “hayırda yarışınız” ve “birbirinize ihsanda bulununuz” tavsiyesinde bulunmuştur. Gerçekte sırf Allah rızasını kazanmak için hayır ve hasenat duygusuyla kurulan vakıflar; şefkat ve merhametin, iyilik ve güzelliğin, cömertlik ve paylaşımın vücut bulduğu yerler olmuştur.

UNESCO tarafından bu yıl Ahi Evran, Hacı Bektaş-ı Veli ve Yunus Emre yılı ilan edilmiştir. Gerek Hacı Bektaş-ı Veli gerek Yunus Emre ve gerekse Ahi Evran bu toprakların ruh mimarları, Anadolu’yu mayalandıran büyük şahsiyetlerdir. Bunların şahsiyetlerin genç nesil tarafından bilinip, öğretilerinin özümsemekle okunması oldukça önemlidir. Zira bir medeniyet tasavvurundan bahsedilecekse bu ve bunlar gibi büyük şahsiyetlerden yola çıkılarak ancak bir medeniyet inşa edilebilir. Genel Müdürlüğümüz ilan edilen Ahi Evran, Hacı Bektaş-ı Veli ve Yunus Emre yılı etkinliği olarak daha önce ilk baskısını yayınladığı “Hacı Bektaş Veli Dergâhı Ziyaretçi Defteri” kitabının ikinci baskısını yapmıştır. Ayrıca Sezai Karakoç’un “Yunus Emre” kitabı ile Abdülbâki Gölpinarlı’nın “Yunus Emre” kitabının dağıtımını yaparak adı geçen büyük şahsiyetlerimizin anısının yaşamasına katkı sunmayı hedeflemektedir.

Her gün biraz daha kaliteli yayınlarıyla dikkat çeken Genel Müdürlüğümüzün önemli hizmetlerinden biri de Vakıflar Dergisi’dir. İki özel sayı hariç, 55. sayıya ulaştığımız Vakıflar Dergisi hep daha güzeli ve iyiyi yakalamak için yayın çizgisinden ödün vermeden yoluna devam etmektedir. Dergimize gösterilen ilginin son yıllarda daha da arttığını yayınlanmak üzere gönderilen makalelerden anlamak mümkündür. Vakıflar Dergisi’nin bu sayısında Yayın Kurulu’nda değişiklik yapılmıştır. Daha önce Yayın Kurulu üyesi olan ve 2021 yılı itibarıyla ayrılmış olan Prof. Dr. Mehmet Bulut ve Prof. Dr. Ali Yılmaz’a dergimize verdikleri katkıdan dolayı teşekkür ederiz. Bu sayımızla birlikte Prof. Dr. Hatice Oruç, Prof. Dr. Halit Çal, Prof. Dr. Metin İzeti ve Prof. Dr. Kayhan Orbay hocalarımız Yayın Kurulu üyesi olarak katılmışlardır; her biri alanında önemli bir yere sahip olan hocalarımıza başarılar dileriz. Yayın Kurulumuza, kıymetli makaleleriyle dergimize katkı sunan yazarlarımıza, makale inceleme süreçlerinde yer alan akademisyenlere ve derginin çıkmasında emeği geçenlere teşekkür ederiz. Yeni sayılarda buluşmak dileğiyle.

Burhan ERSOY
Vakıflar Genel Müdürü

ÖNSÖZ

Kıymetli Okuyucularımız,

Vakıflar Dergisi'nin 55. Sayısı, 2021 yılının ilk sayısı olarak okuyucularımızla buluşuyor. Dergimizin tanıtım sayfasında görüleceği üzere 2021 yılı itibariyle Vakıflar Dergisi'nin Yayın Kurulu'nda bir bayrak değişikliğine gidilmiştir. Prof. Dr. Ali Yılmaz ve Prof. Dr. Mehmet Bulut Yayın Kurulu'ndan ayrılmış; Prof. Dr. Halit Çal, Prof. Dr. Hatice Oruç, Prof. Dr. Kayhan Orbay ve Prof. Dr. Metin İzeti Yayın Kurulu üyesi olmuşlardır. Yayın Kurulu'ndan ayrılan üyelerimize bugüne kadarki özverili katkılarından dolayı teşekkür ederken yeni üyelerimize de başarılar dileriz.

Vakıflar Dergisi'nin bu sayısında içerik bakımından yedisi tarih ve ikisi sanat tarihi olmak üzere vakıf temalı toplam dokuz makale yer almaktadır. İlk makalede Ali Açikel, Osmanlı döneminde Tokat'ta Takyeciler Camii vakıflarını konu edinmiştir. Yazar çalışmasında bütüncül bir yaklaşım ile 15. yüzyılda inşa edilen bu caminin vakfı ile birlikte cami adına kurulan diğer 37 vakıftan yapılan tahsisatları da ortaya koymuştur.

Ahmet Gündüz, "Vakfiyeleri Işığında II. Bayezid'in Eşi Bülbül Hatun'un Vakıfları" adlı makalesinde II. Bayezid'in hanımı ve Şehzade Ahmed'in annesi Bülbül Hatun'un Amasya'da kurmuş olduğu vakfın vakfiyelerini ele almaktadır. Çalışmada, Bülbül Hatun tarafından vakfedilen mal varlıkları, vakfın hayrat yapıları ile vakıf görevlilerinin yapacakları işler, alacakları ücretler ve imarettten yararlanacak kişiler ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

Bilal Dedeyev ve Yusuf Küçükdağ'ın ortak çalışması "İstanbul'da Sinân-ı Erdebilî Tekkesi, Vakıfları ve Vakfiyesi" adını taşımaktadır. Çalışmada, Halvetî-Sünbülî şeyhi olan Sinâneddin Yusuf-ı Erdebilî'nin İstanbul'da Ayasofya Câmii yakınında yaşadığı evine 1517'de yeni hücreler ilave ettirerek oluşturduğu tekkesi ile bu tekke için kurmuş olduğu vakfının tarihsel süreçteki durumu ele alınmaktadır.

"Muslihüddin bin Abdulgani (Müezzîn Hoca) Vakfı" adlı çalışma Eyüp Kul tarafından kaleme alınmıştır. Yazar, 16. yüzyıl ortasında Balkanların kadim kentlerinden Üsküp ile Yenipazar ve Trepçe'de vakıf tesis eden "Müezzîn Hoca" namıyla meşhur Muslihüddin bin Abdulgani vakfı hakkında değerlendirmelerde bulunmaktadır.

Muhammet Nuri Tunç "Besni Cüce Zeyrek Ağa Camisi (Hacı Zeyrek - Kurşunlu - Külhanönü Camisi)" adlı çalışmasında III. Murad döneminde saray hayatının dikkat çeken şahsiyetlerinden biri olan Cüce Zeyrek Ağa'nın Besni'de yaptırmış olduğu cami ve bu cami için kurmuş olduğu vakfı incelemektedir.

Fadime Demirdöğen tarafından kaleme alınan "XVI. Yüzyılda Basra Vakıfları (1590 Tarihli Tahrir Defterine Göre)" başlıklı makalede, 1538 yılında Osmanlı egemenliğine giren Basra'nın 1590 yılındaki vakıf yapılıması işlenmiştir. Bu çalışmada, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi'nde bulunan 94 numaralı Basra Tahrir Defteri kaynak olarak kullanılmıştır.

Ahmet Köç, "19. Yüzyıl Sicillerine Göre Hacı Bayram-ı Velî Vakfı'nın Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme" adlı çalışmasında, Bayrâmiyye tarikatının kurucusu Hacı Bayrâm-ı Velî Vakfı'nın 19. yüzyıldaki ekonomik durumu üzerinde durulmaktadır.

“Yusuf Ziya Paşa'nın Hayatı Ve Keban'da Yaptırdığı Konak Hamamı” başlıklı makale Selda Yıldırım ve İsmail Aytaç'ın ortak çalışmasıdır. Makalede, Yusuf Ziya Paşa'nın Keban'da yaptırmış olduğu Konak Hamamı'nın sanat tarihi bakımından önemi hakkında değerlendirmeler yapılmıştır.

İsmet Çalık ve Emine Konak'ın birlikte kaleme aldıkları çalışma “Doğu Karadeniz Kırsal Cami Mimarisinin Hayata Tutunuşu: Dernekpazarı Kondu Güney Mahallesi Camisi ve Restorasyonu” adını taşımaktadır. Çalışmaya konu edilen eserin vakıf kayıtları, yapım sürecinin tarihsel verileri, mimari ve süsleme özellikleri sunulmuş, Trabzon Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından 2018-2019 yılları arasında gerçekleştirilen restorasyon çalışmaları yazarlar tarafından irdelenmiştir.

Vakıflar Dergisi, sizlerden aldığı destek sayesinde akademik hayattaki yerini her gün güçlendirerek yoluna devam etmektedir. Bize bu mutluluğu yaşatan yazarlarımıza, hakemlerimize ve siz değerli okurlarımıza teşekkürlerimizi sunarız.

Aralık 2021'de yayımlanacak olan *Vakıflar Dergisi* 56. Sayısında buluşmak temennisiyle...

Editörler

Haziran 2021

İÇİNDEKİLER / CONTENT

Takdim	3
Önsöz	5
Osmanlı Döneminde Tokat Takyeciler Camii Vakıfları	9
Waqfs of Takyeciler Mosque in Tokat during the Ottoman Period Ali Açık	
Vakfiyeleri Işığında II. Bayezid'in Eşi Bülbül Hatun Vakıfları	25
The Waqf of Bayezid II's Wife Bülbül Hatun in the Light of its Waqfiyyes Ahmet Gündüz	
İstanbul'da Sinân-ı Erdebilî Tekkesi, Vakıfları ve Vakfiyesi.....	55
The Sinân-ı Erdebilî Tekkah and its Waqfs and Waqfiyya Bilal Dedeyev - Yusuf Küçükdağ	
Muslihüddin bin Abdulgani (Müezzin Hoca) Vakfı	85
The Waqf of Muslihuddin bin Abdulgani (Muezzin Hodja) Eyüp Kul	
Besni Cüce Zeyrek Ağa Câmii (Hacı Zeyrek - Kurşunlu - Külhanönü Câmii).....	101
Besni Cüce Zeyrek Ağa Mosque (Hacı Zeyrek - Kurşunlu - Külhanönü Mosque) Muhammet Nuri Tunç	
XVI. Yüzyılda Basra Vakıfları (1590 Tarihli Tahrir Defterine Göre).....	117
Basra Waqfs in the 16th Century (According to Tahrir Register of 1590) Fadime Demirdöğen	
Sicillere Göre Hacı Bayram-ı Velî Vakfı'nın Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme	139
An Evaluation on the Economic Structure of the Waqf of Hacı Bayram-ı Veli According to the Court Registers Ahmet Köç	
Yusuf Ziya Paşa'nın Hayatı Ve Keban'da Yaptırdığı Konak Hamamı.....	157
Life of Yusuf Ziya Pasha and His Bathhouse in Keban Selda Yıldırım - İsmail Aytaç	
Doğu Karadeniz Kırsal Cami Mimarisinin Hayata Tutunuşu: Dernekpazarı Kondu Güney Mahallesi Camii ve Restorasyonu.....	171
The Clinging of Eastern Black Sea Rural Mosque Architecture to Life: The Mosque of the Kondu Güney Neighborhood in Dernekpazarı and its Restoration İsmet Çalık - Emine Konak	

Giriş

İslâmiyet öncesinde Uygur, Babil, Hitit, Sümer, Sasani ve Bizans toplumlarına ait vakıf kayıtları olduğu bilinmektedir (Kayaoğlu, 1978: 50-52; Ateş, 2017: 152). Çeşitli mezheplerden İslâm hukukçuları vakıf müessesesinin doğrudan İslâm menşeli olduğunu belirtmektedirler.¹ İslâm'ın ilk yıllarından beri var olan vakfetme geleneği Türklerin İslâm'ı kabulünden sonra da son derece müspet bir şekilde devam etmiştir. Karahanlı, Büyük Selçuklu, Anadolu Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ait bu neviden birçok vakfa rastlamak mümkündür. İslâm beldelerinde vakıf kültürü sayesinde hem taşınmaz mülkler hem de taşınabilir emtia nesilden nesile aktarılmıştır. Cami, mescit, tekke, zaviye, hastahane, misafirhane, hamam, kervansaray, yol, çeşme ve sebillerine ait birçok vakıf eser mevcuttur (Yediyıldız, 2012: 479).

Basra, Dicle ve Fırat nehirlerinin keşiştiği Şattü'l-Arab ve havalisini içine alarak Basra Körfezi'ne kadar ulaşan sınırları ile kadim bir şehirdir. Hz. Ömer'in emri üzere Utbe bin Gazvan tarafından (H. 14 yılında) fetihlerde üs bölgesi olarak kurulmuştur.² Kurulduğu dönemde şehrin sokakları dar, çarşıları ise geniştir (Hüseyin Esad, 1293: 42-44). Bizzat Müslümanlar tarafından kurulan ilk şehir olan Basra, belirli bir plana göre inşa edilmemiştir (Can, 1995: 51). Şehir merkezi zamanla değişmiştir. Hz. Ömer döneminden sonra Basra, Emeviler, Abbasiler, İlhanlılar, Timurlar, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve çok kısa bir süre de Safevilerin idaresine girmiştir (Bakır, 1992: 111).

XVI. yüzyılda Osmanlılar ve Safevilerin izledikleri fetih politikaları, Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu sınırlarında bu iki Müslüman devleti karşı karşıya getirmiştir. Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran zaferiyle İç Anadolu, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'yu alarak Osmanlı sınırlarına katması, doğu sınırlarında çekişmelerin artmasına sebep olmuştur. Safeviler, Kanuni Sultan Süleyman döneminde de Osmanlı Devleti için sorun oluşturmaya devam etmiştir. Her fırsatta Şiiliği yayma faaliyetlerini sürdüren Safevilerin Osmanlı sınırlarına tecavüz etmeleri üzerine, Kanuni Süleyman, 1534-1535 yıllarında İrakeyn seferlerini yaptı.³ Esasında Sünni-Şii çatışmasının yanı sıra ekonomik ve askeri gereklilikler (Özbaran, 2004: 147) bu seferin yapılmasının nedenlerindendi. İrakeyn seferleri ile Bağdat, Basra, Katif, Bahreyn Adaları, Zekiye ve çevresi Osmanlı'ya bağlılıklarını bildirdiler (Özbaran, 1971: 54-55). 1538 yılında Osmanlı Sultanı Kanuni, Karaboğdan seferine çıkmak üzere Edirne'de konakladığı sırada, Basra Reisi Emir Raşid, oğlu Mani ile veziri olan Mir Mehmed'i kazaskeri ile birlikte elçi olarak göndererek Osmanlı'ya tabiiyetini bildirdi (İbrahim Peçevi, 1981: 151; Solak-Zâde Mehmed Hemdemî Çelebi, 1989: 195). Bu tarihten sonra Basra'da okutulan hutbede Kanuni'nin isminin okunması ve paralarda sultanın isminin basılması (Demirtaş: 2009: 422) şehrin Osmanlı egemenliğine girdiğini göstermektedir. 1546 yılına kadar şehrin yönetimi iltizam olarak yerel hanedanlara (Raşid bin Megamis) bırakıldı. Ancak Raşid'den sonra şehrin yönetimine geçen Basra Reisi Şeyh Yahya'nın isyan üzere olması hasebiyle Bağdat Beylerbeyi Ayas Paşa, Basra'ya sefer düzenleyerek (1546) şehri yeniden ele geçirdi (Nazmi-zâde Murteza, 2014: 182-183). Sefer sırasında Ayas Paşa'ya yardım eden Bilal Mehmed Paşa da bir milyon akçe salyane ile Basra Beylerbeyliği'ne atandı (Özbaran, 1971: 56; İnan, 2011: 240).

Osmanlı Devleti fethettiği yerlerin tahririnin yapılmasına büyük bir önem göstermiştir. Her sancak için ayrı bir tahrir yapılarak defterlere kaydedilirdi. Tahrir defterlerinde sancağa ait idari birimler, has, zeamet, tımar arazileri, nüfus, vergiler, tarım, hayvancılık ve sinai tesisler gibi bilgilerin yanı sıra vakıflarla ilgili bilgiler de bulunurdu. Tahriri yapılan sancak da Osmanlı öncesinde kurulmuş olup cari olan ya da Osmanlı

1 Vakfın menşei ile ilgili daha geniş bilgi için bk. Nazif Öztürk, *Menşe'i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, Ankara 1983.

2 Geniş bilgi için bk. Nâsır-ı Hüsrev (1967: 255); İbnü'l-Esîr (1991, II: 447); Taberî (1991: 430); Hartman (1979: 320); Bakır (1992: 111).

3 Daha geniş bilgi için bk. Nasuhü's-Silahî (Matrakçı), *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i İrakeyn-i*, neş. Hüseyin Gazi Yurdaydın, Ankara 1976.

döneminde kurulan vakıflar tahrir defterlerine kaydedilirdi. Defterin genellikle sonunda yer alan vakıflar kısmında; vakfın çeşidi, bulunduğu yer, vakfın gelir ve giderleri belirtilirdi. Gerekli olduğu zamanlarda ayrı bir evkâf defteri tutularak vakıflarla ilgili ayrıntılı bilgiler bu defterlere kaydedilirdi (Öz, 2010: 428). XVI. yüzyılda Osmanlı'ya bağlanan Basra Eyaleti'ne ait değişik zamanlarda tutulan tahrir defterleri mevcut olmasına rağmen müstakil tutulmuş bir evkâf defteri yoktur. Bu sebeple Basra'da bulunan vakıflara dair bilgilerin yer aldığı yegâne kaynak XVI. yüzyıla ait 94 Numaralı Mufassal Tahrir Defteri'dir. Bu çalışmada kullanılacak vakıf kayıtlarını içeren defter, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi'nde 94 numara ile kayıtlı Basra'ya ait Mufassal Tahrir Defteri'dir. XVI. yüzyıla ait başka kaynak olmamasında rağmen sonraki yüzyıllarda Basra'ya ait vakıflarla ilgili bilgilerin yenilenmesine ihtiyaç duyulmuş; cami, mescit, tekke ve medreselerin, vakıf banilerinin, vakfın beratlı ve beratsız hademelerinin isimlerinin evkâf defterlerinde bulunan cetvellerde tutulması istenilmiştir.⁴

Basra'nın Osmanlı idaresine girmesinden sonra 1552,⁵ 1574,⁶ 1575,⁷ ve 1590⁸ yıllarında tahrirleri yapılmıştır. Eyalete ait toplamda üç tanesi icmal ve iki tanesi de mufassal olmak üzere beş adet tahrir defteri mevcuttur. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan 1552 yılına ait tahrir defteri, şehrin ilk mufassal tahriridir. Bu defterin ilk sayfasında defterin fihristi verilmiştir. Bu fihristte defterin son kısmında vakıflar olduğu yazsa da defterin sonunda vakıflarla ilgili bilgi yoktur.⁹ Ancak defterde Basra'nın nefsinde bulunan çeşitli bağlarda farklı kişilere ait toplam 216 hurma ağacının vakfedildiği bilgisi bulunmaktadır. Yine 1575 yılına ait icmal defterinin fihrist kısmında da "evkâf" yazmasına rağmen defterde vakıflarla ilgili hiçbir bilgi verilmemiştir.¹⁰ Eyalete ait diğer mufassal defter 1590 yılına aittir. Kuyûd-ı Kadîme Arşivi'nde 94 numara ile kayıtlı bulunan bu defter, XVI. yüzyılda Basra vakıfları konusunda ayrıntılı bilgilere ulaşabileceğimiz ilk ve tek defterdir. Defter Devlet Arşivleri Başkanlığı'nda Osmanlı Arşivi, TK. Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü fonunda "TK. GM.d 30" numarası verilerek devredilmiştir. Basra Eyaleti'nde kurulan vakıflara dair bilgiler bu defterin son sayfalarında, "Vakf-ı Evkâf-ı Vilâyet-i Basra" başlığı altında kaydedilmiştir.¹¹

Şimdiye değin Basra'da bulunan vakıflarla ilgili kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışmada 1590 yılına ait olan bahis konusu mufassal tahrir defterindeki bilgilere dayanarak Basra'da bulunan vakıflar incelenecektir. Çalışma ile Basra'da bulunan vakıflara ait edinilen bilgilerle şehrin sosyal, kültürel ve iktisadi hayatı içinde vakıfların önemi ortaya konularak; vakıfların akarları, giderleri, vakıflarda bulunan personel hakkında ulaşılan bir takım bilgiler değerlendirilecektir. Böylelikle Osmanlı'nın Arap eyaletlerinin ve bilhassa Basra'nın tarihi ile ilgili literatürde bulunan boşluğun doldurulması amaçlanmıştır.

1590 yılında Basra'da bulunan vakıflar camiler, mescitler, mezar ve makam-ı şerifler, medreseler ve diğer vakıflar olmak üzere beş kısımda incelenecektir.

1. Camiler

İslâm geleneğinde içerisine câmi yapıp ibadet edilen her yer İslâm toprağı kabul edilmekteydi (İnalçık, 2004: 312). Basra'da kurulduğu dönemde Hz. Ömer tarafından şehir merkezine bir cami inşa ettirildi

4 BOA. EV.MKT- 02647.00126.

5 BOA. TD. 282; BOA. TD. 1022.

6 KK. TD. 287.

7 BOA. TD. 534.

8 KK. TD. 94.

9 BOA. TD. 282, v. 1a

10 BOA. TD. 534, v. 21a.

11 KK. TD. 94. v. 210b-215b.

(İbnü'l Esir, II: 484). Ortaçağda camiler sadece ibadetlerin yapıldığı mekânlar değil, sosyal hayatın da merkezi konumunda idi. Müslüman erkekler için bir toplanma yeri vazifesini görürdü. İmam ise mahallenin temsilcisi konumundaydı. Müslüman erkeklerin beş vakit namazı camide kılmalarına ehemmiyet verilirdi. Vakit namazlarını camide eda eden kişiler de komşuları nezdinde daha güvenilir kişiler olarak görülürdü (Ergenç, 1984: 73). Camiler yolcuların dinlendiği, dilencilerin ve evsizlerin barındığı, avlusunda dostlarla yarenlik edilen, satranç oynanan, hikâyecilerin halkla buluştuğu, kılıç yutucuların halkı eğlendirip, şairlerin şiirlerini okuduğu sosyal mekânlardı. Camiler gece ve gündüz açık bulunur, vakit namazından sonra ferraşlar ve diğer hizmetkârlar caminin kapılarını kapatırlar, temizliği ile ilgilenip lambalarını silerlerdi (Aly Mazaherî, 1962: 79).

Müslümanlar feth ettiği yerleri imar ederken öncelikle kurdukları vakıflarla şehir merkezine büyük bir cami inşa ederlerdi. Büyük caminin etrafına medrese, kütüphane, mektep, abdesthane, aşevi, şifahane, tekke ve vakıf sahibine ait bir türbeyi de içine alan büyük bir külliye yaptırılırdı (İnalçık, 2004: 317). Bu vakıf eserlerinin etrafına mahalleler bina edilir ve kısa sürede şehrin şenlenmesi sağlanırdı. Emeviler döneminde Basra'nın merkezinde bulunan Hz. Ali Camiinin etrafında bu dönemde şehirde yaşayan beş kabileden birisi olan Ehlü'l-Âliyye kabilesinin yerleştiği görülür (Can, 1995: 54). Ancak şehir merkezi su baskınları ve Moğol istilası gibi sebeplerle (Çekim, 1996: 13) zamanla değişerek, inşa edildiği zaman şehir merkezinde bulunan Hz Ali Camii şehrin 2 mil uzağında kalmıştır (İbn Battûta, 2017:184).

Camilerin iaşesi bâniler tarafından kurulan vakıflar aracılığı ile karşılanmaktaydı. Vakfın muhasebe işlerini yürüten mütevellî, camii idare etmekle görevliydi. Mütevellî her yıl kadiya vakıf muhasebesi ile ilgili bilgi verirdi. Vakfın gelirleri ile camilerde çalışan imam, hatip, müezzin, cüzhan, surehan, dersiâm, devirhan, kayyim gibi görevlilerin ücretleri ödenir; kalan gelirler camilerin bakımı ve onarımı gibi çeşitli masraflara harcanırdı. Vakıf personeline ait atamalar ise kadının i'lâmı ve Divân-ı Hümâyun'un uygun görmesi ile yapılırdı (Önkal, vd, 1993: 53). 1590 yılında Basra'da vakıfların yönetiminde on bir cami bulunmaktaydı. Camilere ait vakıfların gelirleri çoğunlukla hurma ağaçlarından elde edilmekteydi. Hurma ağaçlarının yanı sıra bağlardan elde edilen gelirler, nar ağacı, çeltik tarlası gelirleri, arpa ve buğdydan elde edilen gelirler de bulunmaktaydı. Defterde geçen on bir camiye ait gelirlerin toplamı 67.660 akçedir. Camilere ait vakıflardan elde edilen gelirler: imama, hatibe, müezzine, vakıf mütevellisine, mekteplerdeki muallim ve talebelere, sucuya, camilere ait evlere, kapıcısına, abdesthaneye, camideki kandilin yağına, süpürgesine, ilahi söyleyenine, ferraşına, eczacısına, kovasına, zenbiline, hasırına, cüzüne, ibriğine, ipine, pamuğuna ödenecek ücretlere tahsis edilmiştir.

Camilerde bir minber bulunur ve Cuma namazı kılınırdı. Bu yüzden camilere "Cuma mescidi" de denilmektedir. Cuma namazlarının kılındığı camiler Müslümanların toplanma yerleridir. Kızılbaş tehlikesine karşı Kanuni döneminde köylerde bulunan mescitlere kadar Cuma namazının kılınması yaygınlaştırılmıştır (İnalçık, 2004: 313). Şehir ve kasaba ayrımı yapılırken esnaf, ticaret ve surlar bulunması gereken yerlerin başında sıralanmaktadır. Osmanlı vesikalarında ise "bazar durur, cuma kılınur" yerler Osmanlı şehri olarak tarif edilmektedir (Karagöz, 1999: 105). Ancak Mescid-i Harâm, Mescid-i Nebevî, Mescid-i Aksa her ne kadar mescit olarak zikredilse de cuma namazının kılındığı ibadethanelerdir (Küçükbaşçı vd, 2004: 273). İbn-i Battûta, 14. yüzyılda surlarla şehrin ortasında kalan Hz. Ali Mescidi'nde Cuma namazlarının kılındığını söylemektedir (İbn Battûta, 2017: 185).

Osmanlı şehrinde camilerin inşasında hiyerarşik bir sıra olduğu görülür, Dersaadette Sultanın camisi en büyük ve ihtişamlı cami iken veziriazam ve diğer vezirlerin yaptırdığı camiler daha küçüktü. Sancaklarda sancakbeyinin büyük bir cami yaptırması zorunluluktan (İnalçık, 2004: 316). Nitekim 94 numaralı

deFTERimizde Vezir Ayas Paşa'nın Basra'da külliyesi ile birlikte büyük bir camii yaptırdığı görülmektedir.¹² Bu cümleden olarak Osmanlı öncesinde de yönetici zümresinden Raşid bin Megamis ve Şeyh Yahya adına kurulmuş vakıfların olduğu görülmektedir. Yöneticilerin kurdukları bu vakıflar, dünya hayatının yanında ahiret hayatına yatırım yapma, bir nevi ölümsüzlüğü yakalama isteklerinin bir tezahürüdür.

Defterde kaydedilen camilerin kurulduğu yerler ve gelirleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1. 1590 Yılı Basra'da Bulunan Camilere Ait Vakıflar

Sayı	Camiler	Nahiye	Mahalle / Köy / Ada	Hâsılları/Akçe
1	Yahya bin Muhammed Camii	Cenub Nahiyesi	Yusufân Köyü	2.000
2	Camiü'l-Kebir (Kale içinde)			15.760
3	Hat ve Şebani Köyü Camii	Cenub Nahiyesi		1.800
4	Raşid bin Megamis Camii	Şimal Nahiyesi	Harise Köyü	5.000
5	Yahya bin Muhammed Camii	Cenub Nahiyesi	Cezire-i Kabahî ¹³ (٥٥٦٤ - ٥٩)	4.000
6	Ayas Paşa Camii			25.000
7	Raşid bin Megamis Camii	Aşar Nahiyesi	Aşar Köyü	2.000
8	Şeyh Muhammed Güvar Camii (Basra kalesinin dışında)		Meşrâk Mahallesi	5.140
9	Amiye Köyü Camii	Cenub Nahiyesi		3.000
10	Hazret-i Ali Camii ve Makamı	Aşar Nahiyesi		1.000
11	Fethiye Camii (Cezayir Sancağı)			2.960
Toplam				67.660 Akçe

Tablodan anlaşılacağı üzere eyaletin merkez sancağı ve nahiyelerinde vakfı bulunan 11 caminin deftere kaydedildiği görülmektedir. Bu camilerden Fethiye Camii eyalete tabi olan Cezayir Sancağı'nda bulunmaktadır. Deftere Basra Eyaleti'ne tabi diğer sancaklarda bulunan vakıflarla ilgili bilgiler kaydedilmemiştir.

Osmanlı döneminde vakıflar kadılar ve kazaskerler tarafından yönetilmişlerdir (Zaim, 1992: 4). Misal verecek olursak Ayas Paşa Camii'ne ait vakıfların idaresi Basra kadısına bırakılmıştır.¹⁴ Osmanlı'da küçük vakıfların idari işlerine vakıf mütevellisi bakarken, orta ve büyük vakıfların muhasebe işleri kadı tarafından tayin edilen câbilerce yürütülürdü (İpşirli, 1992: 529). Ancak vakfın gelirlerini toplamakta zaman zaman usulsüzlüklerin yapıldığı görülmektedir. Nitekim Ayas Paşa Vakfı'nın mütevellisi olan Seyyid Abdullah, vakfın hesabını düzenli tutmayarak vazifesini suistimal etmiş ve zimmetine geçirmiştir. Vakfın gelirlerini toplayan câbiler bu duruma müdahale ederek vakıf muhasebesini denetlemişlerdir.¹⁵ Vakfa ait mezkûr malların, zimmetine geçiren mütevelliden geri alınarak Ayas Paşa'nın Erzurum'da bulunan evkafına

12 KK. TD. 94, v. 213b.

13 KK. TD. 94 v. 213a.

14 KK. TD. 94, v.216b.

15 BOA. MD. XLVIII, hk. 374.

gönderilmesi padişah tarafından buyrulmuş,¹⁶ böylelikle vakfa ait mal ve gelirin korunması sağlanmıştır. Harise Köyü'nde bulunan Raşid bin Megamis Camii, yine Şimal Nahiyesi'nde bulunan Raşid bin Megamis Camii, Camiü'l-Kebir, Ayas Paşa Camii, Hoca Hz. Muhammed Heyapi(?) Mescidi, Hz. Mansur bin Hasan Makamı, Molla Muhammed bin Ali Medresesi ve mescitlerine de Basra kadısı nâzırlık etmektedir.

2. Mescitler

Basra ilk kurulduğu yıllardan beri Sünni halkın yaşadığı bir şehir olmasına rağmen çok yakınında bulunan Şii ve Harici fikirlere sahip kimselerin yaşadığı şehirlere yakın bir konumdaydı. Harici fikirlerle karşı Sünni idarenin ve halkın cami sayısını çok tutarak, camilere ait vakıfları öncelik verdikleri görülmektedir. Mescitler ise yapı itibarıyla camilerden daha küçüktürler.

Sancak beyi ve vezirlerin cami yaptırmaları için sultanın yazılı izni gerekli iken küçük cami(mescit)lerin yapımı için kadının onay vermesi yeterliydi (İnalçık, 2004: 316). Mescitlerin minberi bulunmadığı gibi bu ibadethanelerde cuma namazı da kılınmazdı. 94 numaralı deftere göre bu dönemde Basra merkezinde bulunan üç mescide ait bilgiler görülmektedir. Vakıf gelirleri açısından incelendiğinde en yüksek gelir Mescid-i Molla Muhammed bin Ali vakfına ait iken en düşük gelirli vakıf ise Hoca Hz. Muhammed Heyapi Mescidi'ne ait vakıftır.

Tablo 2. 1590 Yılında Basra'da Bulunan Mescitlere Ait Vakıflar

Sayı	Mescitler	Hâsılları/Akçe
1	Hoca Hz. Muhammed Heyapi	1.440
2	Molla Muhammed bin Ali	4.400
3	Hacı İzamet-i Baveri	2.150
Toplam		7.990 Akçe

Mescitlerin çalışanları olan imam ve müezzinlerin maaşları ve çeşitli giderleri (hasırı, çırısı, temizlik vesair masrafları) için bağlar ve dükkânlar vakf edilmiştir. Nitekim Hacı İzamet-i Baveri Mescidi'ne ait vakfın gelirlerinin bir kısmının üç adet dükkândan elde gelirden oluştuğu görülmektedir.¹⁷

3. Mezar ve Makam-ı Şerifler

94 numaralı tahrir defterine göre Basra'da bulunan makamlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Zikredilen defterde bahsedilmiş olmasa da eyalete tabi sancaklarda da sahabe-i kirama ait kabir-i şerifler ve vakıflar da mevcuttur (Allahverdi, 2019: 139-155). Esasen Basra (Eski Basra) ilk kurulduğu yıllarda Zübeyr Kasabası civarında inşa edilmiştir. Eski Basra'nın merkezinde kalan Hz. Talha'nın, Hz. Zübeyr ve Hasan-ı Basri (Hz)'nin kabirleri ile Hz. Ali Camii Zübeyr Kasabası civarındadır (Can, 1995: 200 Şekil: 25). Ancak sahabe-i kirama ait tek vakıf bahsedilen vakıflar değildir. Aşağıdaki tabloda görüleceği üzere Basra merkez sancağında da Hz. Peygamberin mübarek soyundan Hz. Ali'ye ve oğulları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e ait makamların vakıfları ile Sahabe-i Kiram'a ve sadata ait makamlar bulunmaktadır. İbn Battûta eserinde Basra'da medfun bulunan Enes b. Mâlik, Hasan Basrî, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvâm'ın ile Halîme Sa'diye, Ebû Bekre, Muhammed b. Sîrîn, Muhammed b. Vâsi, Mâlik b. Dînâr, Habîb Acemî, Sâbit Bunânî ve Süheyl b. Abdullah Tüsteri'nin (İbn Battûta, 2017: 634) mübarek kabirlerini ziyaret ettiğini belirtmektedir. Ayrıca bu dönemde Basra halkının Sünnî ve Hanefî mezhebinden olduğunu ifade etmektedir (İbn Battûta, 2017: 185). Basra'nın Zübeyr kasabasında bulunan Hasan-ı Basri Türbesi'nin

¹⁶ BOA. MD. LXVI, hk. 321.

¹⁷ KK. TD. 94, v. 214a.

XIII. yüzyılın ilk yarısında yapıldığı sanılmaktadır. Osmanlı döneminde tamir gören türbe kare planlı, kubbesi sekizgen mukarnas yapılı, içerisi sade ve süslemesizdir. Tuğladan yapılan türbenin iç kısmı ve dışı harçla sıvanmıştır (Uluçam, 1990: 259). Bu türbeler ve Hz. Ali Mescidi günümüze ulaşamamıştır (Bakır, 1992: 111).

94 numaralı Tahrir Defteri'ne göre 1590 yılında Basra'da 9 makam ve 3 mezar-ı şerife ait vakıf kaydı bulunmaktadır.

Tablo 3. 1590 Yılında Basra'da Bulunan Makamlara Ait Vakıflar

Sayı	Makam	Hâsılları/Akçe
1	Şeyh Ebu Şuayb	3.050
2	Hz. Mansur bin Hasan	500
3	Hz. Şeyh Sehab?	200
4	Hz. Hızır Nebi	3.500
5	Hz. Hızır ve İlyas	5.000
6	Hz. Mansur bin Hüseyin (Ebu'l-Hasib'te)	400
7	Hz. Hasan bin Hüseyin bin Hz. Ali -Keremullah vechehu-	2.500
8	Hazret-i Bin Ali -Keremullahu vechehu- (Sadr-ı Aşar)	100
9	Muhammed bin Hasan (Deyr Köyü'nde)	1.500
Toplam		16.750 Akçe

Defterde 1590 yılında Basra'da bulunan mezar-ı şerifler ayrıca zikredilmiştir. Bu mezar-ı şerifler Hz. Üzeyr, Hz. Yahya bin Muhammed ve Şeyh Ömer Mehrevi'ye aittir. Bu vakıfların gelirleri türbelerin lazım olan eşyalarında kullanılmak,¹⁸ mezarlıkları ziyaret edenlere ve muhtaçlara harcanılmak¹⁹ üzere vakfedilmiştir. Hz. Üzeyr kabri-şerifi Zekiye Sancağı'nın doğusunda 12 hane ve 3 bekâr nüfusun yaşadığı bir bölgede bulunmaktadır (KK. TD. 94, vr. 117-a). Kadim bir vakıf olan Üzeyir Peygamber Vakfı'nın senelik geliri 1.500 akçedir. Vakfın işlerinin yönetilmesinden Zekiye Sancağı kadısı sorumludur.

Tablo 4. 1590 Yılında Basra'da Bulunan Türbelere Ait Vakıflar

Sayı	Mezar-ı Şerifler	Hâsılları/Akçe
1	Hz. Yahya bin Muhammed Hoca	2.600
2	Hz. Şeyh Ömer Mehrevi	1.500
3	Hz. Üzeyir Nebi	1.500
Toplam		5.600

Mezar-ı şeriflere ait vakıfların hâsıllarına bakıldığında Basra'da kurulan vakıfların içerisinde mezarlıklara ait vakıfların beşinci sırada yer aldıkları görülmektedir.

4. Medreseler

Basra âlimleri ile meşhur bir şehirdi. Şehirde tarlalar, eşyalar, evler, dükkânlar, değirmenler, çiftlikler, bağlar, su kemerleri ve hayvanların yanı sıra kitaplar ve kütüphaneler de vakfedilen varlıklar arasında yer alır. Nitekim İbnü'l-Esîr'den öğrenildiği kadarıyla XI. Yüzyılda Basra'da iki kütüphane bulunmaktaydı.

18 KK. TD. 94, v. 216-b.

19 KK. TD. 94, v. 213-b.

Bu kütüphanelerden birincisi İslâm tarihinin ilk vakıf kütüphanesidir. Diğer kütüphane ise içerisinde en seçkin kitapları barındıran Ebû Mansûr b. Şah Merdân'ın vakf ettiği kütüphanedir. Bu iki kütüphane be-
deviler tarafından 1090 Temmuz'unda yakılmıştır (İbnü'l- Esîr, 1991, X: 163).

Medreseler şehirlerde İslâmi ilimlerin okutulduğu, içerisinde talebelerin yetiştirildiği birçok odacıkların
bulunduğu ve bu odalarda bulunan talebelerin barınma, yeme-içme gibi ihtiyaçlarının karşılandığı va-
kıf kurumlarıdır. Medrese kelimesi okumak, anlamak, ezberlemek, öğrenmek anlamlarına gelen Arapça
"ders (dirase)" kökünden türeyen bir mekân ismidir (Bozkurt, 2003: 327). Talebeler bu kurumlarda yatılı
olarak kalır ve ilim tahsil ederlerdi. Medreselerde dini ve din dışı ilimlerin yanı sıra hem nakli hem de akli
ilimleri tahsil edilirdi. Talebelere tefsir, hadis, kelim, belâgat, sarf ve nahv, cebir, hendese, astronomi,
hey'et, tıp, felsefe, mantık, mûsiki gibi birçok ders okutulurdu (Bozkurt, 2003: 328). Müderrislerin maaş-
larını genellikle medreseye ait vakıflar temin ederdi. Müderrislerin yokluğunda derslerin aksatılmaması
için görevli yardımcılar bulunurdu. Her mezhep ayrı bir müderris tarafından temsil edilmekte, mezhebi-
ne göre talebeler yetiştirilmekteydi.

Medreselere ait vakıflar, medreselerin fizikî yapılarına korumaya için gerekli harcamaların karşılanmasının
yanısıra muallim ve talebelerin giderlerini de karşılayarak eğitimin sürekliliğini ve muallimlerin istihda-
mını da sağlamıştır (Çınar "vd", 2015: 181)

Basra'da kurulan çeşitli vakıflar sayesinde medrese ve kütüphaneler kurulmuş, eğitim kurumları da fi-
nanse edilmiştir. Medreseleriyle ün yapmış ve özellikle nahv ilminde meşhur olan Basra'da bulunan
kütüphaneler sadece talebenin ya da âlimlerin kullandığı yerler miydi yoksa okuma yazma bilen normal
halkta doğru bilgiye ulaşmak için kütüphaneleri kullanıyor muydu? Bu konuda net bir bilgi bulunma-
makla birlikte Sîbeveyh ve Cahiz gibi birçok âlimin yetiştiği şehirde eğitime önem verildiği görülmektedir.

Tablo 5. 1590 Yılında Basra'da Bulunan Medreselere Ait Vakıflar

Sayı	Medreseler	Hâsılları/Akçe
1	Molla Muhammed bin Ali Medresesi ve Mescidi	9.700
2	Yahyaviye Medresesi	5.400
Toplam		15.100 Akçe

94 numaralı deftere göre bu dönemde Basra'da üç medresenin bulunduğu görülmektedir. Molla
Muhammed bin Ali Medresesi ve medresenin yanında bulunduğu bir mescit bulunmaktadır. Bu
medrese ve mescide ait vakıflar ile Yahyaviye Medresesi'nin yıllık gelirleri toplamı 15.100 akçedir. Aynı
defterde Ayas Paşa Camii'ne ait bir medresenin bulunduğu kaydedilmiştir. Ancak bu medrese ayrıyeten
kaydedilmemiştir. Ayas Paşa Camiinin medresesinde muallim, muallim yardımcısı, talebe ve diğer
çalışanlar bulunduğu görülmektedir. Ayas Paşa Camii Vakfı'nın gelirlerinin ¼ ü bu medreseye tahsis
edilmiştir. Bu medresede bulunan talebelere de vakıf gelirlerinden ¼'lük hisse verilmiştir. Medrese
ile ilgili bilgileri mezkûr cami ile ilgili bilgilerin verildiği kısımda bahsettiğimiz için burada yeniden
açıklanmamıştır. Basra'da bulunan diğer medrese Yahyaviye Medresesidir. Hambeli mezhebine mensup
Şeyh Yahya b. Muhammed(d.1096 - ö.1165), Abbasi Halifesi Müktefi - Liemrillâh'ın veziridir. Yahyaviye
Medresesini Babü'l Basra'da Hambeliler için yaptırmıştır (İbnü'l Esîr, 1991, XI: 260; Aykaç, 1999: 82).
1590 yılında Basra'da bulunan Yahyaviye Medresesi'nde dört mezhepten de talebelerin bulunduğu ve
bu talebelerin geçimlerinin kurulan vakıf tarafından karşılandığı görülmektedir.²⁰

20 KK. TD. 94, v. 212a.

5. Basra'dan Bulunan Diğer Vakıflar

İslâm şehirlerinde beledi hizmetlerinin karşılanmasında da vakıflar öncülük eden kuruluşlardır. Vakıflar sayesinde devlet hazinesine dokunulmadan vakıf gelirleri ile şehirlerde bulunan yollar, köprüler, hanlar, hamamlar, kanallar ve değirmenlerin tamiri ve inşası gibi birçok faaliyet gerçekleştirildi (Demirel, 2000: 155-156). Bereketli topraklara sahip olan şehirde hurma, çeltik, buğday ve arpa en çok yetiştirilen ürünlerdir. Zirai faaliyetlerin yapıldığı yerlerde kurulan değirmenler sayesinde hububatın öğütülmesi veya kabuğundan ayrılması mümkün olmaktadır. Şehir içinde çok sayıda nehir/kanal mevcuttur. Bu kanallar sayesinde şehir içinde taşımacılık yapılmaktadır. Bu kadar çok su kaynağına sahip olan şehirde değirmenlerin kurulu olması çok doğaldır. XVII. yüzyılda Bağdat ve Basra arasında da Dicle nehri üzerinde bulunan ve sulama amacı ile kullanılan çok sayıda değirmen bulunmaktadır (Tavernier, 2006: 173) ki bunlara dolap denilmektedir. Ancak defterde Basra'da bulunan değirmenlerin halkın ekonomik anlamda sadece ekinlerinin işlendiği yerler mi yoksa şehrin su ihtiyacını sağlayan dolapları mı olduğu hakkında bilgi bulunmamaktadır. Söz konusu değirmenlerin tamiri için Hızır b. Talha'nın 2.200 akçe vakfettiği görülmektedir.

Osmanlılar döneminde vakıflar şehrin teşekkülüne öncülük eden hayrat kuruluşları olmuşlardır. XVI. yüzyılda Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'nin cevaz vermesinden sonra para vakıfları da kurulmaya başlamıştır (Günay, 2012: 477). Para vakıfları, mabetlerin ani ihtiyaçlarından doğan masrafları karşıladığı gibi, dul, yetim ve kimsesizlere maaş bağlar, işi yolunda gitmeyen esnafa destek olmak amacıyla kredi verirdi (Doğan, 2006: 24). Ticari hayatın devamını sağlayan esnaf böylelikle korunmuştur.

Esnaf ve tüccarlara kiralanan vakıflara ait dükkânlar, köy ve tarlalara ait hâsıllar, külliyelerin iaşesinin temininde düzenli ve büyük gelir kapıları olmuştur (İnalçık, 2004: 316). Basra'da vakfedilen emtialar içerisinde de dükkân gelirleri önemli bir yer tutmaktadır. Hızır Bin Talha'ya ait vakfın gelirleri arasında bir han ve yirmi sekiz dükkândan elde edilen gelirler olduğu yazılmasına rağmen bu gelirlerin ne kadar olduğu defterde belirtilmemiştir.²¹ Bu dönemde cüz okunmak üzere bağışlanmış gelirlerin bulunduğu vakıflar da mevcuttur. Vakıf kayıtları içerisinde Raşid bin Megamis'in ruhu için Cami-i Kebir'de on beş kişinin her ay on sekiz kere hatim yapması için 5.000 akçelik cami hâsılının 4/7 hissesinin (yaklaşık 2.857 akçe) vakfedildiği görülmektedir.²² Bu gelir, vakıf gelirlerine göre yapılan sınıflandırmada camiler kısmında gösterildiği için aşağıdaki tabloda yeniden verilmemiştir. Söz konusu on beş nefere gelir sağlamak için ayrıca kurulmuş olan bir vakıf mevcuttur. Bu vakıf aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Vakfa ait 1.000 hurma ağacından elde edilen 2.000 akçelik gelir mevcuttur. Bu gelir on beş kişinin haftada dört kere toplanarak, Raşid bin Megamis'in ruhu için Kur'an-ı Kerim tilaveti yapması **şartıyla** vakfedildiği görülmektedir.²³

Tablo 6. 1590 Yılında Basra'da Bulunan Diğer Vakıflar

Sayı	Ne amaçla Kurulduğu	Vakıf kurucusu	Hâsılları/Akçe
1	Tilavet-i Kur'an (15 kişinin her hafta dört kere Kelam-ı Kadim okuması için)	Cami'i Kebir'de Raşid bin Megamis için Tilavet-i Kur'an	2.000
2	Değirmenlerin tamiri için kurulan vakıf	Hızır bin Talha	2.200
3	Hurmalık gelenin gidenin yemesi için	Hazret-i Şeyh Ahmed bin Tacû'l-Arifin	500
4	Nahiye- Aşar Mahsul-i Bağ-ı Vakf		116
Toplam			4.816 Akçe

21 KK. TD. 94, v. 215a.

22 KK. TD. 94, v. 213a.

23 KK. TD. 94, v. 214a.

Basra'da bulunan bazı vakıfların sadece o yöreden gelip geçenlerin yemesi için vakfedildiği görülmektedir. Kalisiya²⁴ köyü ve Sanca Baveri²⁵ köyünde bulunan vakıflar bu nevidendir.

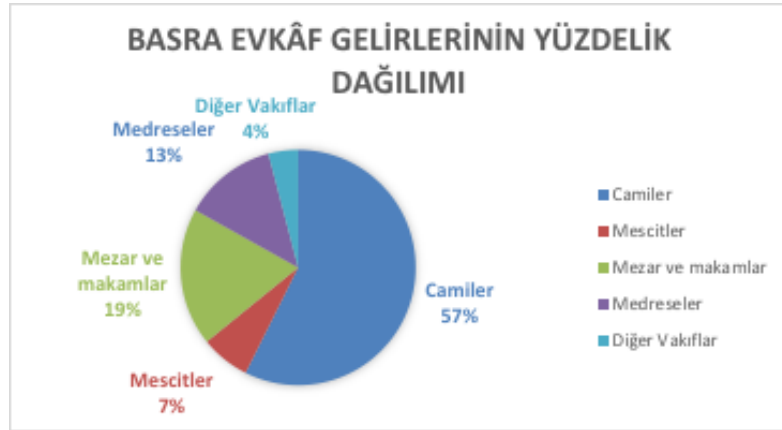
6. Vakıf Gelirleri

Mezkûr deftere göre 1590 yılında Basra merkez sancağı, merkeze bağlı nahiyelerde ve Zekiye sancağında toplamda 30 vakıf mevcuttur. Diğer sancaklarda bulunan vakıflar deftere kaydedilmemiştir. Bu vakıfların sayıları hem tüm vakıflar içerisinde yüzde kaç tekabül ettiği hem de vakıf gelirleri olarak değerlendirildiğinde yüzde kaçlık dilime tekabül ettiği aşağıdaki tabloda değerlendirilmiştir.

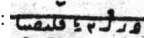
Tablo 7. Basra Vakıfları ve Hâsılları Oranı²⁶

XVI. Yüzyılda Basra Evkâfı					
Sıra	Vakfın Türü	1590			
		Sayısı	Vakıflar İçerisinde Yüzdellik Oranı (%)*	Hâsılı/ Akçe	Hâsıllar İçerisinde Yüzdellik Oranı (%)*
1	Cami	11	36,67	67.660	57,38
2	Mescit	3	10,00	7.990	6,78
3	Medrese	2	6,67	15.100	12,81
4	Makam	9	30,00	16.750	14,21
5	Mezar	3	10,00	5.600	4,75
6	Asiyabhâ	1	3,33	2.200	1,87
7	Tilavet-i Kur'an	1	3,33	2.000	1,70
8	Bağât	2	6,67	616	0,52
Toplam		30	100,00	117.916	100,00

Tablo 8. Basra Vakıf Gelirlerinin Yüzdellik Dağılımı

Vakıf gelirlerine bakıldığında Basra ekonomisinde vakıfların oldukça önemli bir yere sahip olduğu

24 (KK. TD. 94 v. 214b:

25 (KK. TD. 94 v. 54b:

26 Tablodaki verilerin virgülden sonraki kısmını en yakın ondalık sayıya yuvarladığımız vakıf gelirlerinin dağılımı yaklaşık olarak verilmiştir.

anlaşılmaktadır. Toplamda 117.916 akçe olan vakıf gelirinin en önemli kısmını 67.660 akçe ile camilere ait vakıflar oluşturmaktadır. Mescitlere ait vakıflar 7.990 akçe, medreselere ait vakıflar 15.100 akçe, mezarlıklara ait vakıflar 5.600 akçe, makamlara ait vakıflar 16.750 akçe, değirmenler 2.200 akçe, Tilavet-i Kur'an vakıfları ise 2.000 akçe gelire sahiptir. Bu vakıfların gelirlerinin bir kısmı hurma ağaçlarının bulunduğu bağlardan karşılanmaktadır. 1590 yılına ait defterde mezkûr bağlara ait gelirlerinin bir kısmının (616 akçe) vakıfları ziyarete gelenlere harcanmak üzere bırakıldığı görülmektedir. Basra vakıflarının % 36'sı camilerin işesinin temin edilmesi üzere kurulmuştur. Otuz vakfın senelik hâsıllarının toplamına bakıldığında % 57,38 ile en büyük kısmı yine camilere ait vakıflar oluşturmaktadır.

7. Vakıf Çalışanları ve Yevmiyeleri

Osmanlı Devleti'nde cemiyet hayatının sosyal, siyasi ve iktisadi yapısında denge ve istikrarı sağlayan iki önemli müesseseden birisi tımar-dirlik sistemi diğeri ise vakıf müesseseleridir (Zaim, 1992: 3). Bu iki müessese sayesinde merkezden taşraya idari işleyiş aksamadan devam etmekte, aynı zamanda taşraya kadar her bölgede hem askeri sınıfın hem de idari sınıfın maaşlarının ödenmesi sorunu çözülmekteydi. Osmanlı şehirlerinde ve şehir bağlı idari birimlerde yaşayan nüfus içerisinde vergiden muaf askeri bir zümre bulunurdu. Vakıf çalışanları da bu imtiyazlı askeri sınıf arasında sayılırdı (Çakar, 2015: 17). Basra'da kurulmuş olan vakıf gelirlerine ve giderlerine bakıldığında vakıfların ne denli önemli olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Zira şehir merkezinde vakıflar sayesinde geçimini temin eden çok sayıda vakıf personeli yaşamaktadır. 1590 yılına ait defterde vakıf personeli ile ilgili -ayrıntılı olmasa dahi- bir takım bilgiler mevcuttur. Vakıflarda çalışan personelin gelirleri yazılırken tek tek yevmiyelerin yazıldığı vakıflar olduğu gibi, topluca masraf olarak belirtilen vakıflar da mevcuttur.

1590 yılında Basra'da bulunan vakıflarda: 12 imam, 9 hatip, 15 müezzin, 2 ferraş, 1 ilahi söyleyen, 1 muallim, 1 muallim halifesi, 1 muarrif, 1 müteveli, 4 hizmetli, 7 eczacı, 1 kâtip, 1 câbi, 2 sucu, 1 kapıcı, 1 abdesthane temizleyen, 15 cüzhân (tilavet-i Kur'an), vakıf nazırları ve aşevi çalışanları bulunmaktadır. Aşevi çalışanlarının görevleri ve sayısı verilmemiştir. Tespit edebildiğimiz çalışanlar 75 kişiden oluşmaktadır (Bk. Tablo 9). 75 kişinin her birinin bir haneyi temsil ettiğini ve her hanenin de ortalama beş kişiden oluştuğunu düşünürsek 375 kişilik nüfusun vakıflar aracılığı ile geçimini temin ettiği söylenebilir. Yine de bu rakam daha fazla olsa gerektir. Zira defterde Basra'da üç medrese olduğu kaydedilmiştir. Her medresede muallim, muallim yardımcısı, talebeler, müteveli, nazır, temizleyeni, hizmetlisi olduğu düşünülürse bu rakamın artması muhtemeldir.

Vakıf çalışanlarının maaşlarının buldukları vakfa, vakıf gelirlerine göre değişiklik gösterdiğini söylemek mümkündür. İmamların 1 akçe ile 5 akçe arasında yevmiyelerinin olduğu, buldukları camiye göre senelik gelirlerinin değiştiği görülmektedir. İmamların senelik gelirleri 360 akçe ile 1.800 akçe arasında değişmektedir. Müezzinlerin senelik gelirleri de 360 akçe ile 1.800 akçe arasındadır. Anlaşıldığı üzere imamlarla müezzinlerin gelirleri arasında bir fark yoktur, zira imam ile müezzin aynı zümredendirler. İmamın olmadığı zamanlarda müezzin namaz kıldırması için, müezzin de imam kadar dini bilgiye ve ameli tecrübeye sahiptir. Hatiplerin senelik gelirleri ise 720 akçe ile 3.600 akçe arasındadır. Hatiplerin maaşlarının imam ve müezzinlerden fazla olduğu görülmektedir. Basra Osmanlı- Safevi sınırında olması hasebiyle hatipler dini ve sosyal hayatta önemli bir göreve sahipti. Hatipler, Allah'ın emirlerinin yanı sıra sultanın emirlerinin de halka duyurulması, halkın doğru yönlendirilmesi, kafalarındaki ayrılıkçı ya da zararlı fikirlerin izale edilmesi için hutbe okurlardı. Safevilerle mücadelenin devam ettiği bu dönemde halkın Sünnî itikadını korumak konusunda verilecek hutbeler çok etkilidir. Bu anlamda Basra'da hatipler dini görevliler arasında imam ve müezzinlerden önde gelmektedirler.

Medreselerde bulunan talebe sayısı tam olarak tespit edilememektedir. Defterde kesin bir sayı verilmemiştir. Ancak Ayas Paşa Camii vakfının gelirinin ¼'ünün talebelere verildiği görülmektedir.²⁷ Yahyaviyye Medresesi vakfının gelirleri dağıtılırken de dört mezhebin talebelerine hisseler paylaştırılmıştır. Maliki mezhebi talebelerine ½ hisse verilirken, Hanefi, Şafii ve Hanbeli talebelerine kalan ½ hisse verilmiştir.²⁸

Sonuç ve Değerlendirme

XVI. yüzyılda Osmanlı hâkimiyetine giren Basra Eyaleti'nin vakıflar yönünden zengin bir yapısının olduğu görülmektedir. Çalışmada 1590 yılına ait 94 numaralı Basra Mufassal Tahrir Defteri kullanılmış ve Basra Merkez Sancağı ve Sancağa bağlı nahiyelerde bulunan vakıf eserlerinin gelir-giderleri hakkında bilgiler verilmiştir. Bu amaçla vakıflar; camiler, mescitler, mezar ve makamlar, medreseler ve diğer vakıflar olmak üzere beş grupta ele alınmıştır. Toplamda 11 cami, 9 makam, 3 mezar-ı şerif, 3 mescit, 2 medrese, çeşitli yerlerde bağlar, 1 han ile 28 dükkâna ait vakıflar ile cüz okunmak için kurulmuş 30 vakıf bulunmaktadır. Bu vakıflara ait senelik gelirlerin toplamı 117.916 akçedir. Camilere ait vakıfların daha fazla olduğu görülmektedir. 11 cami için 67.660 akçenin üzerinde olan akarat vakfedilmiştir. Bu miktar, vakıflara ait senelik gelirlerinin yaklaşık % 57,38'lik kısmına tekabül ederek en büyük kısmı oluşturmaktadır.

Hz. Ömer'in emri ile Hicretin 14. yılında Müslümanlar tarafından kurulan Basra'da, Osmanlı hâkimiyetinden çok daha evvel bina edilen sahabe-i kirama ait kadim vakıfların bulunduğu anlaşılmaktadır. Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin (Radiallahu anhüma) adına kurulmuş vakıflar olduğu görülmektedir. Sahabeye ait vakıfların yanı sıra şehri yöneten yerel hanedanlardan Megamis oğlu Raşid'in, Abbasi halifesinin veziri olan Şeyh Yahya bin Muhammed ve Osmanlı idaresine girdikten sonra Ayas Paşa gibi yönetici zümresinin vakıf kurduğu görülmektedir. Yöneticiler haricinde Basra'da yaşayan hayırsever zenginler zümresinden birçok şahsın da vakıf kurduğu görülmektedir. Bu vakıflarda müderrisler, müderris yardımcıları ve eğitim gören talebeler, cabi, nazır, imam, müezzin, hatip, ferraş, sucu, hizmetli ve eczacı gibi birçok görevli bulunmaktadır.

Osmanlı'nın Basra'yı almasından sonra kurulan vakıflar ile şehir hızla bayındır hale gelmiştir. Nitekim Ayas Paşa'nın kurduğu vakfın gelirlerine bakıldığında ne kadar büyük bir vakıf olduğu daha net anlaşılmaktadır. Vakıf personelinin günlük işesini temin ederek şehir ekonomisine katkıda bulunmasının yanı sıra cami ve medresesi ile bir ilim merkezi haline dönüşen vakıf, şehre Osmanlı mührünü vurması bağlamında bir örnek teşkil etmektedir.

Vakıfların İslâm şehrinin imarında ve sosyal hayatın tesis edilerek devam ettirilmesi için oynadığı kilit rol dikkat çekmektedir. Diğer yandan özellikle merkezdeki cami ve/veya medrese gibi büyük vakıflarda çalışan maaşlı sayısı yetmişleri aşmaktadır. Doğrudan etkilenen nüfus olarak ise 400 civarı kişi sayılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında vakıfların önemli bir iş kapısı olduğu da not edilmelidir.

Sonuç olarak defter bir Osmanlı eyaleti olan Basra'ya ait ilk vakıf kayıtlarını içermesi açısından önemlidir. Bu çalışmada ortaya konulan bilgiler Ortadoğu ve bilhassa Basra tarihi ile ilgili çalışmalarda yardımcı olması beklenen önemli bir kaynak niteliğindedir.

27 KK. TD. 94, v. 213b.

28 KK. TD. 94, v. 212a.

Kaynaklar

1. Arşiv Kaynakları

1.1. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Tapu-Tahrir Defterleri (BOA. TD.): 282, 1022, 534.

BOA. EV.MKT- 02647.00126.

Bab-ı Asafî Mühimme Defterleri:

BOA. MD. XLVIII, hk: 374.

BOA. MD. LXVI, hk. 321.

1.2. Tapu-Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi Tahrir Defteri (KK. TD.)

(KK. TD.): 94, 287.

2. Araştırma ve İnceleme Eserler

Adam, Baki (2012). "Üzeyir". *Türkiye Diyanet Vakfı Yay İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 42. İstanbul. 401-402.

Allahverdi, Reyhan Ş. (2019). "Basra'daki Sahabe Türbe ve Mescitleri ile Vakıflarının Osmanlı Dönemindeki Durumu". *Vakıflar Dergisi*, 52, 139-155.

Ateş, Nilüfer(2017/2). "Osmanlı'da Vakıf- Külliye Şehir İlişkisi", *Uludağ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26 (2017/2), 151-164.

Aykaç, Mehmet (1999). "İbn Hübeyre, Ebü'l- Muzaffer". *DİA*, 20. İstanbul. 82-83.

Bakır, Abdülhalık (1992). "Basra". *DİA*, 5. İstanbul. 108-111.

Bozkurt, Nebi (2003). "Medrese". *DİA*, 28. Ankara, 323-327.

Can, Yılmaz (1995). *İslâm Şehirlerinin Fiziki Yapısı (H. I-III/M. VII-IX Yüzyıl)*. Ankara.

Çakar, Enver (Haziran 2015). "16. Yüzyılda Antakya Vakıfları (1550 Tarihli Evkaf Defterine Göre)". *Vakıflar Dergisi*, 43, 9-39.

Çekim, Taif (1996). *1551 M.(959 H.) Tarih ve 282 No'lu Tapu Tahrir Defterine Göre Basra*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Tarih Anabilim Dalı. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Çınar, Hüseyin – Miyase Koyuncu Kaya (2015). *Vakıflar Kaynakçası*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Demirel, Ömer (2000). *Osmanlı Vakıf-Şehir İlişkisine Bir Örnek: Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.

Demirtaş, Funda (2009). *Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayımlanmamış Doktora Tezi.

Diyanet İşleri Başkanlığı *Kur'an-ı Kerim Meâli*. Ankara 2011.

Doğan, Mehmet Sait (Ocak 2006). "Vakıf Medeniyetimize Sosyal Siyaset ve Sosyoloji Açısından Bir Yaklaşım". *Sosyoloji Konferansları*, 34, 9-28.

Ebü Ca'fer Muhammed bin Cerîrüt-Taberî(1991). *Tarih-i Taberî* (Çev: M. Faruk Gürtunca). C. III. İstanbul: Sağlam Yayınevi.

Ergenç, Özer (1984). "Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine". *Osmanlı Araştırmaları*, 4, 69-78.

- Günay, Hacı Mehmet (2012). "Vakıf", *DİA*, 42, 475-479.
- Hartman, R.(1979). "Basra" (Çev: Besim Darkot – M. Tayyip Gökbilgin). *MEB İA*, C. 2. İstanbul. 320-327.
- Hüseyin Esad(1293). *Coğrafya Lüğati*. C. 1. İstanbul: Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Matbaası (İBB. Atatürk Kitaplığı, Yer Numarası: 910.3 ESA 1293 k.1/1).
- İbn Battûta Tancî, Ebû Abdullah Muhammed (2017). *İbn Battûta Seyahatnamesi*. (Çev: A. Sait Aykut). İstanbul:Yapı Kredi Yayınları, 7. Baskı,
- İbnü'l-Esîr(1991), *İslâm Tarihi, El Kâmil Fi't- Tarih Tercümesi*. (Çev: M. Beşir Eryarsoy). C. II. İstanbul: Bahar Yayınları.
- İbnü'l Esîr (1991). *İslâm Tarihi, El Kâmil Fi't- Tarih Tercümesi*. (Çev: Abdülkerim Özaydın). C. X. İstanbul: Bahar Yayınları.
- İbnü'l Esîr (1991). *İslâm Tarihi, El Kâmil Fi't- Tarih Tercümesi*. (Çev: Abdülkerim Özaydın). C. XI. İstanbul: Bahar Yayınları.
- İnan, Göker (2011). " *Rüstem Paşa Tarihi (H.699-968 / M.1299-1561) (İnceleme-Metin, vr. 120b – vr. 293b)*". İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış *Yüksek Lisans Tezi*.
- İnalçık, Halil (2004). "İstanbul: Bir İslâm Şehri". *Marife*. (Çev: İbrahim Kalın). Yıl: 4, S. II, 309-325.
- İpşirli, Mehmet (1992). "Câbî", *DİA*. 6. İstanbul. 529-530.
- Jean – Baptiste Tavernier (2006). *Tavernier Seyahatnamesi*. Editör: Stefanos Yerasimos, (Çev: Teoman Tunçdoğan). İstanbul: Kitap Yayınevi. 1. Basım.
- Karagöz, Mehmet (1999). "Osmanlıda Şehir ve Şehirli Mekân-İnsan-Beşerî Münasebetler (XV-XVIII. Yüzyıl)". *Osmanlı*. C. 4. Ankara. 103-110.
- Kayaoğlu, İsmet (1978). "Vakfın Menşei Hakkındaki Görüşler". *Vakıflar Dergisi*, S. 11, 49-55.
- Küçükkaşçı, Mustafa Sabri- Nebi Bozkurt (2004). "Mescid-i Harâm", *DİA*, C. 29. Ankara. 273-277.
- Mazaherî, Aly (1962). "Ortaçağ'da Mescitler, Ramazan ve Hac". (Çev: Bahriye Üçok). *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 10. Ankara. 79-89.
- Nâsır-ı Hüsrev (1967). *Sefername*. (Çev: Abdülvehap Tarzi). İstanbul.
- Nasuhû's-Silahî (Matrakçı) (1976). *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn*. (neş. Hüseyin Gazi Yurdaydın). Ankara.
- Nazmi-Zâde Murteza (2014). *Gülşen-i Hulefâ Bağdat Tarihi 762-1717* (Tahlil ve Metin Tenkidi: Mehmet Karataş). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Önkal, Ahmet - Nebi Bozkurt (1993). "Cami - Dinî ve Sosyokültürel Tarihi". *DİA*. C. 7. İstanbul. 46-56.
- Öz, Mehmet (2010). "Tahrir". *DİA*, C. 29. İstanbul. 425-429.
- Özbaran, Salih (1971). "XVI. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar, Basra Beylerbeyliği'nin Kuruluşu". İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi. 25. İstanbul. 51-78.
- Özbaran, Salih (2004). *Yemenden Basra'ya Sınırdaki Osmanlı*. İstanbul.
- Öztürk, Nazif (1983). *Menşe'i ve Tarihî Gelişimi Açısından Vakıflar*. Ankara.
- Peçevi İbrahim Efendi (1981). *Peçevi Tarihi*. (haz: Bekir Sıtkı Baykal). C. I. Ankara.
- Sassoon, David S. (1927). "The History of the Jews in Basra". *The Jewish Quarterly Review*, 17 (4), 407-469.

Fadime Demirdöğen

Solak-Zâde Mehmed Hemdemî Çelebi (1989). *Solak-Zâde Tarihi*. (haz: Vahid Çabuk) C. II. Ankara.

Uluçam, Abdüsselâm (1990). "İrak'taki Mukarnas Kubbeli Selçuklu Türbeleri Hakkında". *Vakıflar Dergisi*, 21, 255-280.

Yediyıldız, Bahaeddin (2012) "Vakıf" *DİA*. İstanbul. 42: s. 479-486.

Zaim, Sebahattin (Ocak 1992). "Vakıflarımızın İktisadi ve Sosyal Açıdan Değerlendirilmesi". *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, S. 37-38, 1-18.

XVI. Yüzyılda Basra Vakıfları (1590 Tarihli Tahrir Defterine Göre)

Ekler

Ek 1: Tablo 9. Vakıf Personeli

Vakıf Adı	Vakıf Görevlisi	Hissesi Gelir	Günlük Akçe	Aylık Akçe	Yıllık Akçe	NOT
CAMİLER						
Camiü'l-Kebir (Makam-ı Sadreddin)	Vakfı Hacı	İmam		5		5.400
		Hatip		10		
		Müezzin 1		5	-	3.600
		Müezzin 2		5		
		Ferraş		5		1.800
		Sucu 1		1	-	720
		Sucu 2		1	-	
		Kapıcı		2	-	720
		Abdesthane temizleyene		3	-	1.080
		Diğer masraflar			-	1.000
		İlahi söyleyene		4	-	1.440
Yahya bin Muhammed Camii (Yusuf Han Köyü)		İmam		-	-	2.000
		Hatip		-	-	
		(çırası, hasırı, suyu gibi masraflara)		-	-	
Hattü's-Şebâni Camii	Köyü	İmam		-	-	1.800
		Hatip		-	-	
		Müezzin		-	-	
		Diğer masraflar		-	-	
Raşid bin Megamis Camii (Nahiye-i Şimal)		İmam	3/7 hisse	-	-	5.000
		Müezzin		-	-	
		Sair levazım		-	-	
		(Cami-i Kebir'den 15 kişinin ayda 18 kere hatim eylemesi için)	4/7 hisse	-	-	
Raşid bin Megamis Camii (Nahiye-i Aşar)		Hatip	1/3 hisse	-	-	2.000
		Çıra, hasır gibi malzeme için	2/3 hisse	-	-	
Yahya bin Muhammed Camii (Nahiye-i Cenub'da Kabahi Ceziresi)		Hatip	2/5 hisse	-	-	1.600
		Müezzin	1/5 hisse	-	-	800
		Hizmetli	1/5 hisse	-	-	800
		Hızır, Sirac, Ammare ve Ali isimli kişilere	1/5 hisse	-	-	800

Fadime Demirdöğen

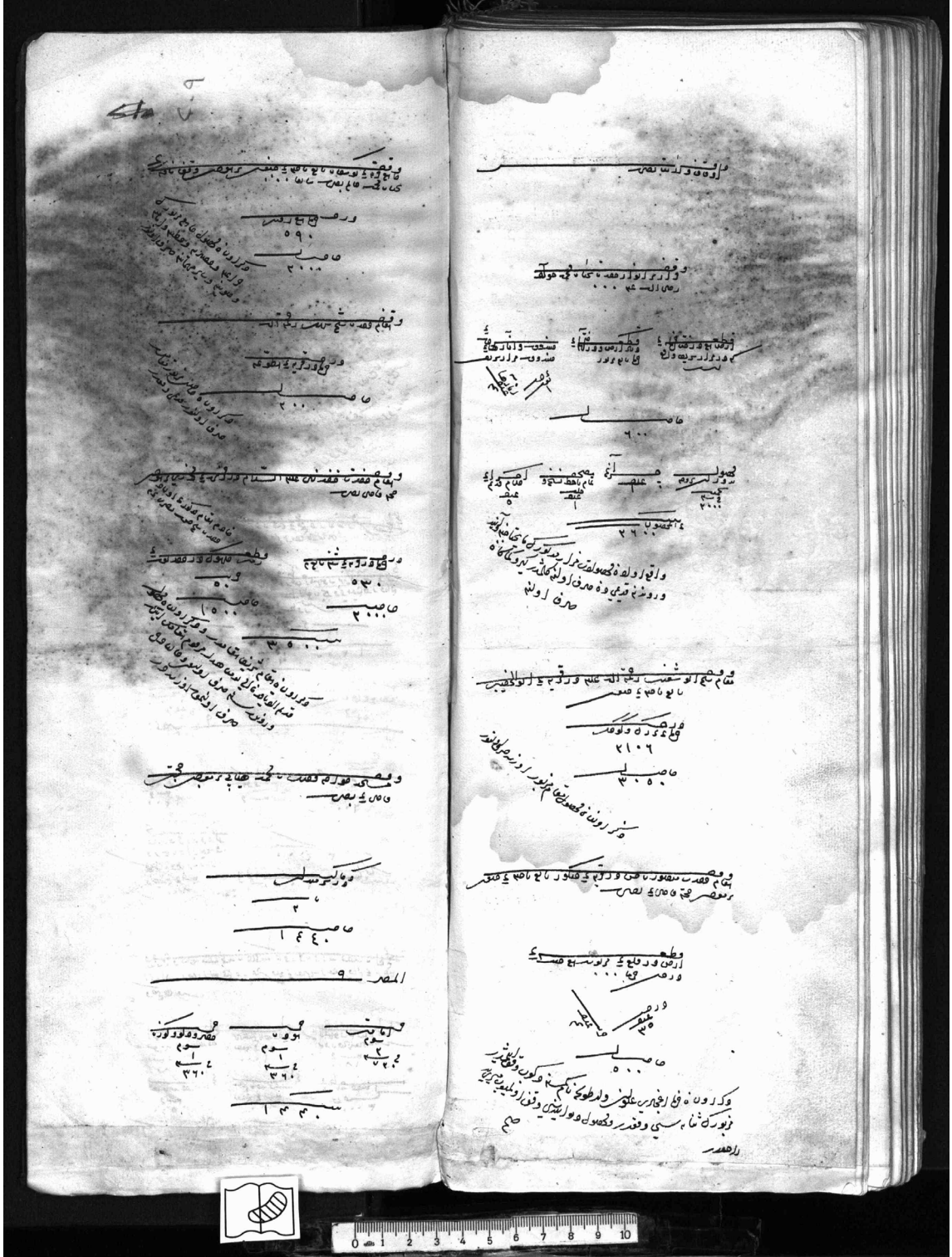
Ayas Paşa Camii	Vakıf Nazırı (Basra Kadısı)		2	1.500	18.000	Geliri 25.000 akçedir. Hz. Hasan'ın ruhu için yapılmıştır.
	Hatip		5			
	İmam		5			
	Müezzin		3			
	Müezzin		3			
	Mütevelli		5			
	Temizlik		1			
	Kâtip		2			
	Cibayet		3			
	Ferraş		2			
	Eczahan (7 nefer)		2*7=14			
	Muarrif		1			
	Muallim		3			
	Muallimin halifesi		1			
Medrese	1/4 hisse	-	-	-	Kalan kısmı hisselidir	
Talebe	1/4 hisse	-	-	-		
Hizmetli	2/4 hisse verildikten sonra kalanın 1/3'ü	-	-	-		
(hasır, mum, ip, kova, ibrik, odun gibi işlerine bakanına)		-	-	-		
Vakıf mütevellisine	Kalan 1/3	-	-	-		
Nazır Molla Haydar		4	-	-		
Mütevelli Molla Yusuf bin Muhammed Savli		5	-	-		
Dârende Mevlânâ Ali		5	-	-		
Âmiye Köyü Camii	Hatip		-	-	3.000	
	İmam		-	-		
	Müezzin		-	-		
	vesair ihtiyaç		-	-		
Şeyh Muhammed Güvar Camii	Hatip		6	-	2.160	
	Müezzin1		2	-	1.440	
	Müezzin2		2	-	1.540	
	Kalan masraflar		-	-		
Hz. Ali Camii	Vakıf görevlileri		-	-	1.000	
Fethiye Camii	İmam				2.960	
	Müezzin					
MESCİDLER						

XVI. Yüzyılda Basra Vakıfları (1590 Tarihli Tahrir Defterine Göre)

Mescid-i Hoca Hz. Muhammed Heyapi? Vakfı	İmam 1		-	-	360	
	İmam 2		-	-	360	
	Müezzin		-	-	360	
	Sair masraflar(hasıır, suyun taşındığı kabı, kabın tamiri)		-	-	360	
Mescid-i Molla Muhammed bin Ali Vakfı	İmam		-	-	1.200	
	Müezzin		-	-	600	
	Hizmetli		-	-	600	
	Sair masraflar (çıra, ibrik, odun, ip...)		-	-	800	
	Errisale		-	-	1.200	
Mescid-i Hacı İzzamet-i Baveri? Vakfı	İmam		-	-	764	2.150
	Müezzin		-	-	388	
	Sair masraflar (hasır, kova, çıra, süpürge, ibrik, kurnalar)		-	-	400	
	Mescidin İmaretine		-	-	598	
MEZARLAR VE MAKAMLAR						
Mezar-ı Yahya bin Muhammed Vakfı	Muhtaçlara ve gelen-gidene		-	-	2.600	
Makam-ı Şeyh Ebu Şuayb	Makamın masraflarına		-	-	3.050	
Makam-ı Hz. Mansur bin Hasan			-	-	500	Mahsulün geliri vakfolmayıp miriye aittir
Makam-ı Hz. Şeyh Sehab ?	Mezar-ı şerifin masraflarına		-	-	200	
Makam-ı Hz. Hızır Nebi (a.s)	Gelenine-gidenine		-	-	3.500	
Makam-ı Şerif Hz. Hızır ve İlyas Vakfı	Hizmetlisine		-	-	5.000	
	Levazımına (çırası, suyu)		-	-		
	Hatip		-	-		
	Müezzin		-	-		
	İmam		-	-		
Makam-ı Hz. Mansûr bin el-Hüseyin Vakfı	Mezarlığın giderlerine		-	-	400	
Makam-ı Hz. Hasan bin Hüseyin bin Hz. Ali Keremullah Vakfı	Levazımına (hasır, mum vs.)		-	-	2.500	
	Gelenine-gidenine		-	-		

Fadime Demirdöğen

Makam-ı Hz. Ali Keremullahi veçhe			-	-	100	
Mezar-ı Hz. Şeyh Ömer Mehrevi	Levazımına		-	-	1.500	
Makam-ı Muhammed bin Hasan	Mezarlığın matbahına / mutfağına (aşevine)		-	-	1.500	
Mezar-ı Hz. Üzeyir en-Nebi (a.s)	Mezarlığın giderlerine		-	-	1.500	
MEDRESELER						
Medrese ve Mesacid-i Molla Muhammed bin Ali Vakfı			-	-	9.700	
Medres-i Yahyâviyye Vakfı	Medreseye		-	-	5.400	Ayrıca 22 kitap vakfedilmiştir
	Mâliki mezhebi tayfasına	1 / 2 hisse	-	-		
	Hanefi, Hanbeli, Şafii talebelerine	1 / 2hisse	-	-		
DİĞER VAKIFLAR						
Camii Kebir Tilavet-i Kur'an Vakfı	15 nefere		-	-	2.000	
Hızır bin Talha Vezir Vakfı	Hak sahiplerine		-	-	2.200	28 dükkân ve 1 handan elde edilen gelirin ne kadar olduğu tam olarak bilinmemektedir, yazılmamıştır
Sanca Baveri? Köyü'nde bulunan bağ arazisi			-	-	116	
Hızır bin Talha Vezir Vakfı	Gelene-gidene harcanmak üzere		-	-	500	

29 * Defterin bazı sayfaları boştur o sebeple defterin tamamına yeniden numaralandırılmıştır. Vakıflara ait kısma ait varak numaraları 210b ile başlamıştır.

Ek 3. KK. TD. 94 varak: 211b - 212a..

